

ske zajednice. Knjiga, također, objašnjava načine djelovanja za kojima je Islamska zajednica posezala kako bi pomogla da se Bošnjaci snađu pod vlašću monarhističke Jugoslavije.

Diskurs knjige je objektivan, razlozan, dokumentiran, kritički orijentiran i racionalan. Daleko je od bilo kakve sentimentalnosti, patetike, ridanja, "žala za turskim

vremenima" i slično. Iz ovih i mnogih drugih lijepih povoda i razloga ponukan sam da ovu knjigu preporučim svima koji se bave Bosnom i Hercegovinom u XX stoljeću. Pritom se nadam da će je pročitati i naše muftije, glavni imami i muderisi ■

Enes Karić

Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929. – 1941. (u ratu i revoluciji 1941. – 1945.)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar" i Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2012, 880 str.

Prije skoro 40 godina Atif Purivatra je obogatio historijsku nauku svojim kapitalnim djelom o Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji i njenoj ulozi u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929). Od tog vremena naučna javnost je čekala dostojan nastavak – koji bi objasnio položaj i ulogu JMO-a u turbulentnim zbivanjima Kraljevine Jugoslavije te zamršenim političko-nacionalnim tokovima koji su prethodili raspadu prve jugoslavenske države i ratu i revoluciji 1941-1945. godine. Taj dostojan nastavak, i više od toga, došao je iz pera Zlatka Hasanbegovića, hrvatskog historičara bosanskih korijena, koji se već afirmirao naučno odgovornim i vjerodostojnim pristupom važnim i osjetljivim historijskim temama.

Knjiga Zlatka Hasanbegovića *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929. – 1941. (u ratu i revoluciji 1941. – 1945.)* predstavlja veliko historiografsko djelo koje će, nema sumnje, biti nezaobilazno štivo svi-

ma koji budu istraživali politička zbivanja i nacionalne odnose u Kraljevini Jugoslaviji, napose historiju bosanskohercegovačkih muslimana – Bošnjaka – u XX stoljeću. Svojom ozbiljnošću pristupa, voluminoznošću kritičko-analitičke rekonstrukcije različitih izraza obrađivane historijske pojavnosti, svojim uravnoteženim i nenametljivim zaključcima i ocjenama, ovo djelo ulazi u red najboljih historiografskih ostvarenja iz oblasti političke historije bivše jugoslavenske države, demonstrirajući autorovu privrženost visokim standardima historijske nauke bez kojih nema korektnog i ozbiljnog bavljenja prošlošću.

Istraživati prošlost političke stranke iza koje nije ostala stranačka arhiva iznimno je zahtjevan i delikatan posao. U Hasanbegovićevom slučaju rad je bio time složeniji što je JMO u Kraljevini Jugoslaviji imala ambivalentan status – formalno je bila raspuštena, pa je, opet, ostvarivala utjecaj na narodne mase; zvanično je bila uključena

u Jugoslavensku radikalnu zajednicu (JRZ), ali je u stvarnosti funkcionirala kao zasebna stranka. U prevladavanju navedenih prepreka autor se oslonio na bogatu dokumentaciju državne administracije te brojne napise u stranačkim glasilima i dnevnoj štampi, bazirajući vlastitu naraciju na opsežnoj eksploataciji njihovih obavijesti, stavljenih, dakako, u smislene kontekste dobro prepoznatih i sagledanih historijskih fenomena i procesa. Takvim pristupom je obogatio naučno znanje o tretiranom predmetu brojnim, ranije uglavnom nepoznatim detaljima i činjenicama, prihvatajući, istovremeno, ograničenja svojstvena izvorima nastalim u napetosti interesnog sraza sa subjektom na kojeg se odnose. Rezultat je nesvakidašnje historijsko štivo koje je obuhvatilo 880 stranica teksta, 1479 fusnota i čak 388 slikovnih priloga. Uz brojne objavljene izvore, članke i knjige, u izradi djela korištena je građa 35 arhivskih fondova i zbirki.

Pored uvoda i zaključka, knjiga je podijeljena na pet temeljnih poglavlja, u kojima autor opisuje političko djelovanje JMO-a od uvođenja šestojanuarske diktature 1929. do sloma Kraljevine Jugoslavije u aprilu 1941. godine, uključujući djelatnost pojedinih istaknutih ličnosti (bivše) stranke u okolnostima Drugog svjetskog rata te njihove lične sudbine "u žrvnju komunističke revolucije", kako autor naziva historijski kontekst likvidacije posljednjih ostataka JMO-a s kraja rata. Unutar široko postavljene strukture, analizirani su, hronološki, ali i problemski, brojne epizode i aspekti djelovanja JMO-a, među kojima: položaj i aktivnosti JMO-a u kraljevoj diktaturi, problem stranačke organizacije i unutarnjih odnosa u JRZ, korijeni stranačkog rascjepa kojim je rastureno jedinstvo stranke nakon Spahine smrti, Kulenovi-

ćeva obnova autonomističkog programa nakon sporazuma Cvetković – Maček, djelatnosti pojedinaca u okviru Nezavisne Države Hrvatske i zvan tog okvira, sirijski egzil Džafer-bega Kulenovića i atentat UDBE na njegovog sina Nahida u junu 1969. godine. Autor je posebnu pažnju posvetio stranačko-političkim zbivanjima u komunalnim okvirima, razotkrivajući zamršenu pozadinu višestrukih unutarnjih rascjepa, nerijetko posredovanih personalnim animozitetima i pojedinačnim interesima glavnih aktera lokalne političke scene. Bez malo stotinu strana knjige posvećeno je refleksijama politike JMO-a na položaj i prilike u Islamskoj vjerskoj zajednici, te alternativnim društveno-nacionalnim akcijama poput Srpskog muslimanskog kulturnog i prosvjetnog društva 'Gajret'. Pored glavnih ličnosti JMO-a, Spahe, Kulenovića, Behmena, autor je kvalitetno osvjetlio više zanimljivih ličnosti međuratne bošnjačke političke, kulturne i vjerske scene, poput Salih Baljića, Muhameda Riđanovića, Uzeir-age Hadžihasanovića, Nurije Pozderca, Hakije Hadžića, Hamida Kurbegovića, Munira Šahinovića Ekremova, dr. Avde Hasanbegovića, Mustafe Mulalića, Muhameda Sudžuke, Fehima ef. Spahe, Alija ef. Aganovića i hafiza Šakira ef. Mesihovića.

Važna dimenzija Hasanbegovićeve knjige je autorova težnja da prati rad JMO-a u tijesnoj korelaciji sa srpskom i hrvatskom komponentom jugoslavenske i bosanskohercegovačke političke scene, što znatljivo čitaocu donosi obilje zanimljivih i korisnih obavijesti o usmjerenjima i težnjama njihovih aktera. Autor, primjerice, opširno piše o srpskoj crkveno-kulturnoj akciji usmjerenoj protiv Kulenovićeva zahtjeva za uspostavom autonomne bosanskohercegovačke banovine, posebno pretresa previranja unutar bosanskohercegovačke

srpske političke scene nakon uspostave vlade Stojadinović – Korošec – Spahe i formiranja JRZ-a, ukazuje na razlike između Šuteja, Mačeka i drugih aktera međuratne hrvatske politike, uključujući najutjecajnije listove, u pogledu odnosa prema Bošnjacima i JMO-u te statusa i perspektive Bosne i Hercegovine. Naročito vješto je oslikano jačanje kolektivnog nezadovoljstva bosanskohercegovačkih Srba njihovom političko-društvenom pozicijom nakon ulaska dr. Spahe u Stojadinovićevu vladu, ponajprije uslijed djelomičnog gubitka statusa dominantnog i privilegiranog elementa u Bosni i Hercegovini.

Jednako dragocjena jeste i autorova analiza glavnih protujemeovskih bošnjačkih/muslimanskih organizacija i skupina, koje su u ovom razdoblju bile kudikamo aktivnije i utjecajnije u odnosu na dvadesete. Autor objašnjava ideologiju, motive i pozadinu uspona vodećih ljudi 'Gajreta', koji je služio približavanju Bošnjaka šestojanuarskom režimu te njihovom prihvatanju jugoslavenske (srpske) nacionalne ideje, detaljno opisuje angažman istaknutih 'Gajretovih' prvaka u društvu, politici i vlasti, kao i njihov pad i gubitak utjecaja nakon Spahinog uspona 1935. godine. Prema Hasanbegovićevom mišljenju, nakon 1935. na liniji nepomirljive opozicije spram JMO-a i njenih vodećih ličnosti ostali su samo Mustafa Mulalić i Hamdija Nikšić. S druge strane, knjiga donosi jednako detaljima bogat prikaz djelovanja Muslimanske organizacije Hakije Hadžića (MO), političke skupine koja je za sebe isticala da je nastala na ideji obnove izvornog autonomističkog programa JMO-a (nakon što je Spahe odlučio ući u Stojadinovićevu vladu, indirektno priznati postojeći administrativni režim i uključiti JMO u JRZ), uz potiskivanje jugoslavenske programske odrednice i

naglašeno usmjeravanje prema hrvatstvu i Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS). Govoreći o skupštinskim izborima 1938. godine, autor opisuje zanimljiv i nesvakidašnji slučaj kohabitacije Hadžića, Mešića i dijela visoke uleme tradicionalističkog usmjerenja koja je bila nezadovoljna svojim statusom u novouspostavljenom "laičkom" poretku Islamske zajednice, tražeći svoju priliku kroz Mačekovu opozicionu listu, premda je veći broj njih ranijih godina aktivno podržavao šestojanuarski režim i njegove političko-nacionalne devize. I u segmentu prohrvatskih skupina autor podastire detalje o izraženim podvajanjima temeljem personalnih animoziteta i pojedinačnih interesa, kao u slučaju vodstva MO-a i Kulenoviću odane *Muslimanske svijesti*.

Hasanbegovićeva knjiga je detaljan narativ lišen suvišnog poopćavanja i ideologizacije. Autorove ocjene i zaključci su, sasvim sigurno, doneseni nakon opsežne i pažljive analize brojnih činjenica, ali i ne moraju biti jedino validno tumačenje stvarnosti i pozadine tretiranih fenomena. Prema Hasanbegovićevu mišljenju, JMO je ostala u trajnoj opoziciji prema kraljevskoj diktaturi zbog protuparlamentarnog i političko-nacionalnog obilježja šestojanuarskog režima. Ovaj zaključak je zanimljiv jer pokazuje da JMO nije bila skupina pojedinaца rukovođenih svojim ličnim interesima i ambicijama. Opozicija prema diktaturi je potvrđena objavljivanjem Sarajevskih punktacija početkom 1933, u kojima je iznijet zahtjev za povratak istinskog parlamentarizma, odbačena administrativno-teritorijalna podjela države na banovine te inicirano novo državno uređenje u kojem bi Bosna i Hercegovina imala položaj autonomne jedinice. Pa ipak, JMO je još u diktaturi ostvarivala kontakte s prvacima pojedinih opozicionih stranaka, težeći vratiti udio

u vlasti kad dođe do obnove političkog života u državi. Prema Hasanbegovićevu mišljenju, ključni razlog takve orijentacije bila je bojazan od gubitka uporišta među Bošnjacima, s obzirom na pojačanu aktivnost s ciljem stvaranja novog bošnjačkog političkog predstavništva koji bi činili protivnici JMO-a okupljeni oko Srpskog muslimanskog kulturnog i prosvjetnog društva 'Gajret'. Ovaj razlog je bio i važniji od nastojanja da se eventualnim učešćem u vladi osigura ostvarenje stranačkog programa o pokrajinskoj autonomiji Bosne i Hercegovine. To je uvjetovalo pomirljivo držanje prema diktaturi i njenom političko-pravnom naslijeđu, uslijed čega je JMO nakon petomajskih izbora 1935. bila važan oslonac ustavno-pravnog statusa quo u državi. Bojazan od marginalizacije, prema Hasanbegovićevu mišljenju, bila je i u pozadini odluke da se JMO priključi opoziciji na izborima 1935. jer bi u slučaju apstinencije Bošnjaci poklonili svoje glasove i vladinoj i Mačekovoj listi, što bi otvorilo perspektivu rascjepa u JMO-u i gubitka legitimacije za isključivo bošnjačko političko predstavništvo u Kraljevini Jugoslaviji. Nakon Spahinog pristupanja Stojadinovićevoj vladi i uspostave JRZ-a, JMO kao poziciona grupacija podupire program postepene demokratizacije jugoslavenskog društva, nastupajući više sa šireg jugoslavenskog, a manje sa zasebnog muslimanskog staništa. To joj, dakako, nije smetalo da obnovi svoj izgubljeni politički i društveni utjecaj, naročito u komunalnim poslovima i vjerskoj i vakufsko-mearifskoj upravi, nemilice čisteći dotični prostor od vlastitih opoenata i protivnika.

Hasanbegović iznosi gledište po kojem je JMO vjerovala da će joj uloga pozicione stranke omogućiti ostvarenje njenog autonomističkog zahtjeva u trenutku napušta-

nja šestojanuarskog ustavnog okvira. On dobro zamjećuje da su pregovori između Mačeka i Namjesništva 1939. označili početak dalekosežnih stranačkih, političkih i nacionalnih promjena, koje su ujedno predstavljale "stvarni poraz dotadašnje politike Spahe i JMO-a", kako autor naziva nemogućnost utjecaja JMO-a na započeti proces ustavnog i administrativnog preobražaja jugoslavenske kraljevine. Nakon uspostave Banovine Hrvatske, Spahin nasljednik dr. Džafer-beg Kulenović istupio je sa službenim zahtjevom da se u nastavku državnog preuređenja uspostavi autonomna Bosna i Hercegovina u historijskim granicama, što je dovelo do različitih reakcija, kako u Bosni i Hercegovini tako i među Bošnjacima. Kulenovićev istup je doveo do izražene društvene mobilizacije bosansko-hercegovačkih Srba i Bošnjaka, na protuautonomističkoj i proautonomističkoj osnovi, ali je i produbio rascjep unutar JMO-a na Kulenovićevu i Behmenovo krilo. Nasuprot Kulenoviću, koji je tražio oslonac u Mačeku i HSS-u, Behmenova skupina nadala se ostvarenju autonomističkog cilja isključivo saradnjom sa srpskim političkim strankama. JMO je ovim rascjepom, smatra autor, uoči Drugog svjetskog rata u stvarnosti prestala egzistirati kao jedna politička organizacija.

U završnom poglavlju autor je donio, u obliku historiografske skice, osnovne obavijesti o djelatnosti ostataka JMO-a i drugih bošnjačkih grupacija u Drugom svjetskom ratu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, uključujući sudbine pojedinih ličnosti nakon pobjede revolucije 1945. godine. Prema autorovu tumačenju, političko-stranački motivi imali su presudnu ulogu u profiliranju odnosa rukovodećih ljudi bivše JMO prema ustaškom pokretu i novom formiranju hrvatskoj državi, uključujući dr.

Džafer-bega Kulenovića, za koga autor tvrdi, bez konkretnog izvora, da je od početka odobravao uspostavu NDH. Kulenovićevo napuštanje politike pasivnog iščekivanja, koje je rezultiralo njegovim ulaskom u vladu NDH u novembru 1941. godine, prema sudu autora, nije bilo potaknuto državotvornom i nacionalnom motivacijom (premda je Kulenović javno isticao da mu je glavni cilj konsolidacija i izgradnja NDH), već težnjom da se suzbije djelovanje u prvim danima NDH instalirane grupacije Hakije Hadžića, čime bi vratio "barem dio izgubljenog političkog utjecaja". Pavelić je, s druge strane, Kulenovića imenovao potpredsjednikom vlade kao odgovor na sarajevsku Muslimansku rezoluciju iz oktobra 1941, a s ciljem zadovoljavanja njenih potpisnika bliskih JMO-u te otupljivanja oštrice raznorodnog i narastajućeg bošnjačkog nezadovoljstva.

U rekonstrukciji političko-društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini za vrijeme Drugog svjetskog rata autor se našao na osjetljivom, zamršenom i nedovoljno rasvijetljenom prostoru ratnih sukoba, nacionalne i političke antagonizacije te kolektivnih i ličnih stremljenja, umješno raščlanjujući, onoliko koliko su mu to korišteni izvori omogućavali, bitne tokove te glavne aktere i njihove uloge u turbulentnim ratnim procesima. U tom smislu posljednje poglavlje predstavlja posebno vrijedan doprinos Hasanbegovićeve knjige novim uvidima i razumijevanju savremene bosanskohercegovačke i balkanske političke historije.

Predmet prijepora u izvjesnom smislu bi mogla biti korištena terminologija. Za narod kojeg je JMO predstavljala autor je isključivo koristio vjersku odrednicu *bosansko-hercegovački muslimani*, dok je za druga dva bosanskohercegovačka naroda

koristio nazive *Hrvati* i *Srbi*. Istovremeno je korišten i termin *Hrvati katolici* (rjeđe *Srbi pravoslavni*). Ovakva terminologija potiče na postavljanje sljedećeg pitanja: trebaju li termini i nazivi u historiografiji odražavati učinke konstelacija moći tretiranog historijskog razdoblja – njihovih političkih, državnih i ustavnih izraza – ili pak stvarne historijske fenomene, ma kako prijeporno taj pojam mogao izgledati? I da li je svijest o vlastitom identitetu, tačnije odsustvo dileme u pogledu vlastite identitetske nominacije, dostatna za određivanje kome pripada oznaka narodnosti, a kome tek vjerske zajednice? Dosljedno insistiranje na prvom kriteriju načinilo bi neodrživim više kategorija i pojmova s kojim operira historiografija prve polovine XX stoljeća: Bosna i Hercegovina, Srbi, Hrvati, nacionalno-politički odnosi, JMO, HSS, radikali, naročito ako je riječ o razdoblju šestojanuarske diktature. U drugom slučaju bila bi zanemarena činjenica da su Srbi, Hrvati i Bošnjaci tokom međuratne Jugoslavije ispoljavali skoro identične oblike i jednaku razinu kolektivnog aktiviteta, te bili, nema sumnje, podjednako nezanemarljivi i relevantni sudionici političko-društvene scene i državnog života Kraljevine Jugoslavije. Hasanbegovićeve knjiga to, punim svojim opsegom, nedvojbeno pokazuje.

Hasanbegovićevo djelo sa znatiželjom i uživanjem čitat će historičari i stručnjaci drugih usmjerenja koje zanima politička i nacionalna historija bivše jugoslavenske države. Ostalom čitateljstvu ono bi moglo biti korisno i dopadljivo kazivanje koje, uz ostale vrline, čini jasnijim kontekst zbivanja na južnoslavenskim prostorima s kraja minulog stoljeća ■

Adnan Jahić